

Het slavernijverleden van Zeeland

Henk den Heijer

Mei 2023

Rapport in opdracht van de provincie Zeeland

Inhoud

Het rapport samengevat	3
Inleiding	4
De Staten van Zeeland en zijn rechtsopvolgers	6
Zeeuwse bestuurders in slavernij-gerelateerde zaken	8
Plantagekoloniën en plantagebezitters	10
<i>Kwartiermakers in het Atlantische gebied</i>	11
<i>Zeeuwse patroonschappen</i>	12
<i>Suriname onder Zeeuws bestuur</i>	15
Het Zeeuwse aandeel in de trans-Atlantische slavenhandel	16
<i>De Zeeuwse slavenhandel in vergelijkend perspectief</i>	17
<i>Fase I: slavenhandel van de WIC (1621 – 1738)</i>	18
<i>Fase II: illegale slavenhandel (1675-1730)</i>	20
<i>Fase III: particuliere slavenhandel (1730-1800)</i>	21
Investerings in slavenhandel en slavernij	22
<i>Plantageleningen</i>	22
<i>De WIC</i>	23
<i>De MCC en de Sociëteit van Essequibo</i>	24
Twee Zeeuwse steden nader belicht	26
<i>Middelburg</i>	27
<i>Vlissingen</i>	28
Voor- en tegenstanders van slavernij	30
<i>Een Zeeuws theologisch ‘debat’?</i>	30
<i>Enkele seculiere tegenstemmen</i>	31
Verantwoording en bibliografische schets	32

Het rapport samengevat

- Het huidige provinciale bestuur van Zeeland kan op historische gronden beschouwd worden als de rechtsoptolger van de vroegmoderne Staten van Zeeland die medeverantwoordelijk waren voor de Zeeuwse deelname aan slavenhandel en slavernij.
- De Middelburgse regenten – stadsbestuurders en gecommiteerden in de Staten van Zeeland - waren de belangrijkste bestuurders van de West-Indische Compagnie (WIC) en de Middelburgse Commerce Compagnie (MCC). Zij investeerden ook in plantagekoloniën en plantages waarop slaven werkzaam waren.
- De Zeeuwen waren aan het begin van de zeventiende eeuw de Nederlandse kwartiermakers in het Atlantische gebied. Zij namen het initiatief tot of speelden een belangrijke rol in de eerste expedities die Iberische koloniën probeerden te veroveren dan wel handelsposten en koloniën wilden stichten.
- Diverse patroonschappen (private plantagekoloniën met slaven) in de Cariben waren in bezit van Vlissingse burgemeesters en bewindhebbers van de WIC onder wie Jan de Moor, Cornelis en Adriaan Lampsins en Abraham van Pere.
- Suriname is in 1667 door de Zeeuwse admiraal Abraham Crijnssen op de Engelsen veroverd en vijftien jaar eigendom geweest van het gewest Zeeland. De kolonie telde in 1682, toen de Staten van Zeeland het bestuur aan de WIC overdroegen, 2700 Afrikaanse slaven.
- Zeeland was tot de jaren 1630 niet of nauwelijks bij de trans-Atlantische slavenhandel betrokken. Vanaf die tijd echter tot aan het einde van de achttiende eeuw namen de Zeeuwen daar structureel aan deel.
- Nederlanders hebben circa 600.000 Afrikanen als slaaf naar diverse Amerikaanse koloniën verscheept van wie bijna 270.000 op Zeeuwse schepen. Daarmee was Zeeland verantwoordelijk voor circa 45 procent van de totale Nederlandse slavenhandel.
- Tussen 1675 en 1730 waren Zeeuwse reders de belangrijkste illegale slavenhandelaren van Nederland. Zij verscheepten in deze periode ongeveer 44.500 Afrikaanse slaven naar Amerika.
- In de periode van de ‘vrijhandel’ in slaven (1730-1814) domineerden Zeeuwse reders de Nederlandse slavenhandel. Ongeveer 70% van alle Nederlandse slavenschepen werd in Vlissingen en Middelburg uitgereed.
- Zeeuwen investeerden circa 6,7 miljoen gulden in plantageleningen, de WIC, de MCC en in de Sociëteit van Essequibo. Middelburgse regenten waren de grootste beleggers in deze organisaties.
- Middelburg en Vlissingen hadden verreweg het grootste aandeel in de Zeeuwse slavenhandel en andere slavernij-gerelateerde activiteiten, de rest van Zeeland speelde daarin een marginale rol
- In het vroegmoderne Zeeland is geen serieus debat gevoerd over de deelname aan slavenhandel en slavernij.

Inleiding

Tot aan het einde van de twintigste eeuw was er nauwelijks publieke belangstelling voor het Nederlandse slavernijverleden. Het onderzoek naar en de discussie over dat onderwerp speelden zich voornamelijk binnen universiteitsmuren af. Rondom de eeuwwisseling echter, zo'n honderdveertig jaar na de afschaffing van slavernij in Suriname en op de Antillen, veranderde dat en nam de interesse voor het slavernijverleden in rap tempo toe. Het debat daarover verbreedde zich en werd in steeds scherpere bewoordingen gevoerd. Nazaten van slaven vonden dat Nederland zich rekenschap van het slavernijverleden moest geven en drongen aan op excuses daarvoor van de regering. Daar voelde de regering bij monde van Mark Rutte aanvankelijk weinig voor, maar na lang wikken en wegen deed de premier dat op 19 december 2022 alsnog. Hij was niet de eerste gezagsdrager die excuses voor het slavernijverleden maakte; de burgemeesters van Amsterdam, Rotterdam, Utrecht en Den Haag gingen hem voor evenals de commissaris van de koning van Noord-Holland.

De bestuurders die excuses maakten lieten, voordat zij dat deden, eerst historisch onderzoek verrichten om scherp te krijgen in hoeverre hun stad of provincie bij slavenhandel en slavernij betrokken was geweest. Zeeland heeft daarin, afgaande op de beeldvorming, slechts een bijrol gespeeld. Alleen de Walcherse steden Middelburg en Vlissingen zouden tussen 1750 en 1780 een fors aandeel in de trans-Atlantische slavenhandel van de Republiek hebben gehad. Het onderzoek naar die Zeeuwse betrokkenheid concentreert zich vanuit die opvatting al jaren op de slavenhandel van de Middelburgse Commercie Compagnie (MCC), waarvan een vrijwel compleet archief bewaard is gebleven. Dat archief kreeg internationale bekendheid toen het in 2011 op de werelderfgoedlijst van UNESCO werd geplaatst. Veel minder bekend echter is de Zeeuwse voortrekkersrol in de stichting van plantagekoloniën op de kusten van Guyana en de Caribische eilanden. Ook had Zeeland na Amsterdam het grootste aandeel in de West-Indische Compagnie (WIC). Veel Zeeuwen waren vanaf het eind van de zestiende eeuw tot aan het begin van de negentiende eeuw direct of indirect betrokken bij slavernij-gerelateerde activiteiten, soms als leverancier van goederen voor de slavenhandel, soms als investeerder, maar ook als scheepsbouwer van of bemanningslid op een Zeeuwse slavenschip.

Dit rapport, dat is geschreven in opdracht van de provincie Zeeland, is bedoeld om inzicht te verschaffen in het Zeeuwse aandeel in de trans-Atlantische slavenhandel en slavernij. Als eerste wordt bekeken of het huidige provinciale bestuur beschouwd kan worden als de

rechtsoptvolger van de Staten van Zeeland waaronder slavenhandel en slavernij destijds plaatsgevond. Van belang daarbij is ook in hoeverre de vroegmoderne regenten die zitting hadden in de Staten van Zeeland zelf belangen hadden in slavernij-gerelateerde activiteiten. Daarna volgt een uitgebreid overzicht van de Zeeuwse betrokkenheid bij de stichting van plantagekoloniën in het Atlantische gebied, het beheer van plantages, de slavenhandel en de Zeeuwse financiers en leveranciers die daarbij betrokken waren. Tevens wordt kort samengevat wat de afzonderlijke positie van Middelburg en Vlissingen in slavernij-gerelateerde activiteiten is geweest. Ten slotte wordt aandacht besteed aan het debat over slavernij in de vroegmoderne tijd. Heeft Zeeland daarin een rol gespeeld en hebben de opvattingen van tegenstanders van slavernij effect op het beleid gehad of juist niet? Het onderzoek is gebaseerd op de literatuur en de bronnenpublicaties die daarover beschikbaar zijn. Aan het eind van het rapport is een beredeneerd bibliografisch overzicht opgenomen van relevante publicaties als handreiking aan degenen die zich verder in het onderwerp willen verdiepen. Wellicht ten overvloede moet worden opgemerkt dat het rapport focust op het Atlantische slavernijverleden van Zeeland waar veel onderzoek naar is verricht en veel over is gepubliceerd. Het onderzoek naar het Nederlandse (en dus ook het Zeeuwse) aandeel in de slavenhandel en slavernij in Azië staat nog in de kinderschoenen en buiten beschouwing gelaten.

De provincie Zeeland zal, mede op basis van dit rapport, bepalen of zij al dan niet excuses maakt voor het Zeeuwse slavernijverleden. Voor steden en provincies die van plan zijn dat te doen, is het goed om het onderscheid tussen enerzijds **historisch bewustzijn** en anderzijds **collectieve herinnering** scherp in het oog te houden, begrippen die in het debat over het slavernijverleden helaas vaak kriskras door elkaar lopen. Dit rapport is geschreven vanuit het begrip historisch bewustzijn, het uitgangspunt van elke historicus voor zijn onderzoek. In het kort komt dat neer op het besef van historiciteit oftewel het op basis van bronnen verschil kunnen maken tussen statische en veranderlijke opvattingen in de tijd. Dat betekent concreet dat de zeventiende- of achttiende-eeuwer anders over slavenhandel en slavernij dacht dan wij nu, simpelweg omdat hij (althans de meeste van zijn tijdgenoten) er al dan niet stilzwijgend mee instemde; hij had daar geen moreel probleem mee. Een historicus neemt die opvatting in zijn onderzoek en zijn publicaties mee. Hij probeert dat in de context van de tijd van toen te duiden en zal geen expliciet moreel oordeel over die vroegere praktijken en personen vellen ook al heeft hij dat vanuit zijn eigen tijd en opvattingen natuurlijk wel. Zo moet het rapport ook worden gelezen. Het begrip collectieve herinnering daarentegen is een bindmiddel voor

een sociale groep die vanuit hedendaags perspectief, inclusief de daarbij behorende waarden en normen, naar het verleden kijkt. Collectieve herinnering zegt derhalve veel over het heden, maar weinig over het verleden. Het leed dat verre voorouders in slavernij is aangedaan wordt bijvoorbeeld nu door de nazaten gevoeld. Dat gevoel bindt een groep. De hedendaagse verontwaardiging over het slavernijverleden is, het kan niet genoeg benadrukt worden, gebaseerd op het begrip collectieve herinnering. Door excuses voor dat slavernijverleden aan te bieden, kan verbinding tussen mensen ontstaan die over dat onderwerp van mening verschillen, natuurlijk onder de voorwaarde dat zij de gemaakte excuses ook allemaal onderschrijven. De keuze voor het maken van excuses volgt niet uit het historisch besef of bewustzijn dat een historicus probeert aan te kweken, maar uit de collectieve herinnering die in de samenleving als bindmiddel kan fungeren. Het maken van excuses is dus bij uitstek een politieke beslissing. Nu terug naar het op historisch bewustzijn gebaseerde verleden!

De Staten van Zeeland en zijn rechtsopvolgers

Zeeland maakte in de late middeleeuwen deel uit van het graafschap Holland, maar kreeg vanaf de veertiende eeuw onder de Bourgondische en later de Habsburgse landheren een aparte status en een eigen Statenvergadering. De Staten van Zeeland waren oorspronkelijk een standenvergadering die de landsheer bijeen kon roepen voor een bede, een verzoek voor extra inkomsten van zijn onderdanen als hij in geldnood verkeerde. De geestelijkheid was de eerste stand die werd vertegenwoordigd door de abt-bisschop van Middelburg, de adel de tweede met de graaf als eerste edele, en de burgerij de derde die door belangrijkste stadsbestuurders werd gerepresenteerd. Met de groei van de steden en daarmee hun economische macht, nam de invloed van de steden binnen de Staten van Zeeland toe. Zo eisten stadsbestuurders bij elke bede van de landsheer steeds vaker politieke rechten die zij in de Statenvergadering angstvallig bewaakten.

Kan die laatmiddeleeuwse standenvergadering van Zeeland beschouwd worden als de rechtsvoorganger van het huidige provinciale bestuur? Als we de hedendaagse politiek-bestuurlijke taken en rechten van de Provinciale Staten van Zeeland vergelijken met die van de standenvergadering van destijds zijn er weinig overeenkomsten te bespeuren. Bovendien opereerde de Zeeuwse standenvergadering vanuit een geheel andere geografisch-bestuurlijke context; Nederland als staat bestond nog niet en edelen speelden, ondanks de toenemende macht van de steden, een belangrijke rol in het gewestelijk bestuur.

Tijdens de Opstand van de Noordelijke Nederlanden tegen de Spaanse landheer Filips II veranderde de samenstelling en de macht van de Staten van Zeeland ingrijpend. Het gewest koos voor de opstandelingen onder Willem van Oranje en voor de reformatie. Als gevolg van die laatste keuze verdwenen de vertegenwoordigers van eerste stand uit de Staten. Ook de macht van de edelen nam zienderogen af ten voordele van de steden, die een belangrijke rol in de Opstand vervulden. In 1579 sloot Zeeland tezamen met de andere Noord-Nederlandse gewesten de Unie van Utrecht, een verbond voor de gezamenlijke strijd tegen Spanje. Dat Unieverdrag fungeerde in de Republiek, die na de afzwering van Filips II als landsheer ontstond, als een grondwet voor alle aangesloten gewesten. De ondertekenaars droegen daarin echter alleen die soevereine rechten over aan de Staten-Generaal die van belang waren voor de instandhouding van de Republiek, te weten de buitenlandse politiek en zaken betreffende oorlog en vrede. Om beiden te kunnen bekostigen (diplomaten, leger en vloot), moest elk gewest naar draagkracht via het zogeheten repartitiestelsel aan de gemeenschappelijke financiering daarvan bijdragen.

De aan het eind van de zestiende eeuw aldus gevormde vroegmoderne Staten van Zeeland lijken veel sterker op het huidige provinciale bestuur dan hun laatmiddeleeuwse voorgangers. Zeeland was vanaf de Unie van Utrecht tot aan de Bataafs-Franse tijd (1795-1813) een soeverein gewest, dat alleen zijn buitenlandse beleid en militaire zaken aan de Staten-Generaal had overgedragen onder de voorwaarde dat het via zijn gewestelijke vertegenwoordigers invloed op die beleidsterreinen kon uitoefenen. Tijdens de Bataafs-Franse tijd ontwikkelde Nederland zich van een gefragmenteerde staat van zeven verschillende gewesten naar een eenheidsstaat. In de staatsregeling van 1798 verloren de gewesten hun soevereiniteit en werden zij departementen naar Frans model. De gewestelijke bestuurders van Zeeland degradeerden daardoor tot de uitvoerders van door het staatsbewind genomen besluiten. Dat veranderde na de instelling van het koninkrijk. In 1815 kregen de inwoners van Zeeland die een bepaalde som aan belasting betaalden – het zogeheten censuskiesrecht - het recht om voor de provinciale staten te stemmen, waarin de ridderschap (edelen), de steden en het platteland waren vertegenwoordigd. Met de invoering van de provinciewet in 1848, een uitvloeisel van de grondwetsherziening door het kabinet Thorbecke, verloren de edelen hun vertegenwoordiging in de provinciale staten definitief en groeide het provinciale bestuur met de uitbreiding van het kiesrecht uiteindelijk naar een democratisch gekozen bestuurslichaam voor de provincie. Samenvattend kan gesteld worden dat de invloed van de Zeeuwse bevolking op het provinciale bestuur vanaf het eind van de zestiende eeuw geleidelijk is toegenomen tot aan de invoering van het algemeen kiesrecht in 1917-1919. Vanuit die

continuïteit geredeneerd, is het redelijk het huidige provinciale bestuur te beschouwen als de rechtsopvolger van die vanaf het eind van de zestiende eeuw.

De Zeeuwse deelname aan de trans-Atlantische slavenhandel en slavernij viel tussen eind zestiende en het begin van de negentiende eeuw. Nederland schafte de slavenhandel in het Atlantische gebied officieel af op 15 juni 1814 en de slavernij op 1 juli 1863. Of het huidige provinciale bestuur van Zeeland excuses voor die Zeeuwse rol in de slavenhandel en slavernij wil maken is, zoals eerder in dit rapport gesteld, een politiek besluit. Wel interessant is de vraag of niet alleen de Staten van Zeeland als instituut, maar ook de vroegmoderne Zeeuwse leden van het gewestelijke bestuur persoonlijk in slaven hebben gehandeld of anderszins bij slavernij betrokken zijn geweest en daar de financiële voordelen van hebben genoten.

Zeeuwse bestuurders in slavernij-gerelateerde zaken

Gerhard de Kok heeft in zijn proefschrift *Walcherse ketens* aangetoond dat een groot deel van de bevolking van Middelburg en Vlissingen direct of indirect betrokken was bij slavenhandel en slavernij. In de jaren tussen 1755 en 1780 was 5 tot 6% van het Middelburgse inkomen slavernij-gerelateerd en dat van Vlissingen maar liefst 25%; dat was destijds een substantieel deel van het stedelijke inkomen. Onder degenen die financieel van slavernij profiteerden, zaten bakkers, slaggers, scheepstimmerlieden en andere burgers met uiteenlopende beroepen. De meesten waren kleine schnabbelaars die slechts een deel van hun inkomen uit de levering van diensten, handelsgoederen en levensmiddelen aan de uitreders van slavenschepen haalden. Soms bezaten zij ook zogeheten ‘parten’ of aandelen in één of meerdere slavenreizen. De belangrijkste financiers achter de Zeeuwse expedities in het Atlantische gebied, in plantages in de koloniën, in plantageleningen, in de slavenhandel en in andere slavernij-gerelateerde ondernemingen behoorden echter tot de toplaag van de Zeeuwse samenleving.

De meeste bestuurders die in de Staten van Zeeland het beleid bepaalden, kwamen uit de zes stemhebbende steden in het college. In volgorde van belangrijkheid waren dat Middelburg, Vlissingen, Zierikzee, Goes, Veere en Tholen. Tezamen hadden die steden zes stemmen, de zevende was voor de stadhouder als eerste edele van het gewest. De stedelijke afgevaardigden waren beleidsbepalend in de Staten van Zeeland, maar niet elke stem telde

even zwaar. Middelburgse statenleden domineerden de stemming als vertegenwoordigers van de economisch belangrijkste stad van het gewest, daarna volgde Vlissingen en tenslotte de kleinere steden. In de zeventiende eeuw ontstond ook een bestuurlijke ‘oligarchisering’ in de steden. Een steeds kleiner wordende elite van regentenfamilies maakte onderling afspraken over de verdeling van bestuursfuncties in de steden en kreeg zo via het stadsbestuur steeds meer invloed op het beleid van de Staten van Zeeland. Met name Middelburgse en Vlissingse regenten en regentenfamilies hadden grote belangen in de Atlantische handel en scheepvaart, die nauw verbonden waren met slavernij; zij verdedigden die via de stedelijke regeringen en in de Staten van Zeeland waarin zij zitting hadden.

Uit het onderzoek van M. van der Bijl over de achtergronden van politieke twisten in Zeeland aan het begin van de achttiende eeuw blijkt zonneklaar dat bijna alle Zeeuwse regentenfamilies belangen hadden in de WIC en via die onderneming in de slavenhandel en slavernij. Zij leverden de bewindhebbers voor de kamer Zeeland van de WIC en waren de belangrijkste Zeeuwse aandeelhouders van de Compagnie. Diezelfde regentenfamilies zaten ook in de directie van de in 1720 opgerichte Middelburgse Commercie Compagnie (MCC) die, nadat het monopolie op de slavenhandel van de WIC tussen 1730 en 1734 werd opgeheven, uitgroeide tot de belangrijkste slavenrederij van Nederland. Zij leverden tevens de commissarissen die voor de hoofdaandeelhouders de boeken controleerden. De namen van bekende Zeeuwse regentenfamilies zoals Boudaen, Van Citters, Radermacher, Sandra en Schorer komen herhaaldelijk in de lijsten voor van bewindhebbers van de WIC, directeuren van de MCC en aandeelhouders van beide ondernemingen. Het voert in het kader van dit rapport te ver om een volledig overzicht te geven van Zeeuwse bestuurders die bij slavernij-gerelateerde activiteiten betrokken waren. Daarom wordt hier volstaan met een Vlissingen en twee Middelburgse voorbeelden. Los van deze drie voorbeelden zullen in de hierna volgende paragrafen diverse andere Zeeuwse regenten-bestuurders worden belicht.

Cornelis Lampsins (1600-1664) leidde met zijn in Middelburg woonachtige broer Adriaan een scheepvaartonderneming in Vlissingen. Hij behoorde tot de rijkste inwoners van de stad. Naast kaapvaart en handelsvaart in Europese wateren investeerden de Lampsins ook in de WIC en in het opzetten van plantagekoloniën in de Cariben. Cornelis was onder meer burgemeester van Vlissingen, vanaf 1633 bewindhebber van de WIC en tussen 1654 en 1664 geëngageerd bij de Staten-Generaal namens de Staten van Zeeland. Die regentfuncties hielpen hem bij het verwerven van twee patroonschappen – koloniën in het octrooigebied van de WIC – in het Caribische gebied. In 1649 kregen hij en zijn broer na goedkeuring van de

Heren Negentien (het centrale bestuur van de WIC) en de Staten-Generaal het Nederlandse deel van Sint-Maarten in bezit en in 1655 het eiland Tobago. De Lampsins lieten op beide eilanden suikerplantages door kolonisten aanleggen en zorgden voor de aanvoer van slaven uit West-Afrika.

Wilhem van Citters (1685-1758) behoorde tot een vooraanstaande Middelburgse regentenfamilie. De Van Citters stonden bij de WIC te boek als grootaandeelhouders. Wilhem werd diverse malen tot burgemeester van Middelburg verkozen. In die functie was hij in 1720 een van de oprichters van de MCC en tevens de eerste voorzitter van de MCC-directie. Deze onderneming groeide na de afschaffing van het WIC-monopolie op de slavenhandel uit tot de grootste slavenrederij van Nederland. Wilhem van Citters speelde in de jaren 1730 als lid van een adviescommissie van de Staten van Zeeland, Holland & West-Friesland een belangrijke rol in de ontmanteling van het WIC-monopolie, waardoor de weg vrijgemaakt werd voor de particuliere slavenhandel. Zoon Wilhem jr. (1723-1802), die eveneens aandelen in beide Atlantische compagnieën had, overtrof zijn vader in het stapelen van bestuurlijke regentenfuncties; tevens was hij pensionaris van de Staten van Zeeland en namens de provincie gedeputeerde ter Generaliteit. Vader en zoon legden een omvangrijke verzameling documenten aan, de zogeheten Recueils van Citters, die veel informatie bevatten over het Zeeuwse slavernijverleden.

Johan Radermacher (1700-1748) was eveneens lid van een Middelburgs regentengeslacht met financiële en bestuurlijke belangen in de Zeeuwse kamers van de VOC en de WIC. Johan bekleedde bij de WIC de belangrijke post van rekenmeester (opperboekhouder). Nadat de Staten-Generaal onder druk van de Staten van Zeeland het WIC-monopolie hadden opgeheven, begon Johan met de voormalige WIC-kapitein Aernout Steenhardt een partenrederij voor de vaart op Afrika. Drie door deze onderneming uitgeruste scheepsreizen waren betrokken bij trans-Atlantische slavenhandel. De familie Radermacher heeft een interessante collectie archiefmateriaal nagelaten, die van groot belang is voor het onderzoek naar het Nederlandse slavernijverleden, met name dat van Zeeland.

Plantagekoloniën en plantagebezitters

Aan het eind van de zestiende eeuw zeilden de eerste Nederlandse schepen naar bestemmingen in het Atlantische gebied om daar handel te drijven en er nederzettingen te

stichten. Hollandse en Zeeuwse kooplieden zonden hun schepen met toestemming van de Staten-Generaal naar West-Afrika en Amerika voor de inkoop van goud, ivoor, verfstoffen en tropische producten zoals suiker en tabak. Zij legden daarmee de basis voor de stichting van plantagekoloniën en de Nederlandse deelname aan de trans-Atlantische slavenhandel. De Zeeuwen hadden daarin minstens zo'n groot aandeel als de Hollanders.

Kwartiermakers in het Atlantische gebied

Balthasar de Moucheron, telg uit een Frans/Zuid-Nederlands koopliedengeslacht, ontwikkelde zich na de verhuizing van zijn familie naar Middelburg tot een van de rijkste kooplieden van Zeeland en tevens wegbereider van de Nederlandse handel op Afrika. Hij bezat in de jaren 1590 enkele handelsposten in het gebied tussen de Senegal en de Gambia en liet in 1596 een aanval op het Portugese kasteel São Jorge da Mina (Elmina) op de Goudkust uitvoeren die mislukte. Twee jaar later organiseerde hij een aanval op het eiland Príncipe in de Bocht van Guinee, een Portugese kolonie met suikerplantages waarop Afrikaanse slaven werkten. Drie maanden later slaagden de Portugezen erin het eiland te heroveren, maar dat weerhield De Moucheron er niet van om in 1599 deel te nemen aan een door de Staten-Generaal georganiseerde expeditie ter verovering van het Portugese suikereiland São Tomé. Ook die expeditie, die aan minstens 1200 zeelieden het leven kostte, mislukte. De Moucheron was niet de enige Zeeuws-Atlantische pionier. Adriaen ten Haeff, burgemeester van Middelburg, een andere prominente Zeeuw met Atlantische belangen, kreeg in 1598 toestemming van de Staten-Generaal voor een drietal handelstochten naar de kusten van Guyana. Zijn Vlissingse collega burgemeester-koopman Jan de Moor was sinds de jaren 1590 eveneens actief in de handel op Zuid-Amerika en zond aan het begin van de zeventiende eeuw diverse schepen naar Guyana voor het opzetten van Zeeuwse handelsposten. Van daaruit ruilden zijn kapiteins Europese goederen tegen verfstoffen, tabak en andere producten met de lokale bevolking. Vanuit die handelsposten ontwikkelden zich later de eerste plantagekoloniën. Jan de Moor handelde niet alleen, maar met de gebroeders Willem en Pieter Courteen, die een in Londen en Middelburg gevestigd handelshuis bezaten. Zo deelden zij de risico's op schipbreuken en mislukte handelsreizen. Deze Zeeuwse pioniers sloegen de piketpaaltjes op de kusten van West-Afrika en Amerika voor de WIC, die in 1621 het monopolie op de handel en scheepvaart in het Atlantische gebied buiten Europa verwierf. Een van de eerste pleitbezorgers voor zo'n overkoepelende Atlantische handelscompagnie was overigens ook een Zeeuw. Willem Usselinx was weliswaar in Antwerpen geboren, maar nadat hij zich in

1591 als koopman in Middelburg had gevestigd, begon hij intensief te lobbyen voor de oprichting van de West-Indische Compagnie bij de Staten van Zeeland en de Staten-Generaal.

Zeeuwse patroonschappen

Nadat Nederlandse zeevaarders de eerste handelscontacten hadden gelegd, brak in het Atlantische gebied de fase aan van het stichten van plantagekoloniën. De Zeeuwen concentreerden zich op de gebieden die zij het beste kenden te weten de Caribische eilanden en de kust van Guyana tussen de Amazone en de Orinoco. Er zijn vage aanwijzingen dat zij al vóór 1600 twee Zeeuwse forten genaamd Nassau en Oranje aan de Xingú, een zijrivier van de Amazone, hadden gesticht, maar daarvoor bestaat geen onomstotelijk bewijs. Dat bewijs is er wel voor de eerste door Zeeuwen gestichte kolonie aan de rivier de Essequibo. In 1616 zonden Jan de Moor en de gebroeders Courteen een expeditie naar Guyana voor de bouw van een fort op een eilandje aan de samenvloeiing van de rivieren Essequibo en Mazaruni. Dat fort genaamd Kijkoveral was de kern van waaruit de plantagekolonie Essequibo werd opgebouwd. De kolonisten, die er tabak, suiker, cacao en indigo verbouwden, gebruikten aanvankelijk inheemse slaven voor het zware werk op hun plantages, maar later voornamelijk Afrikaanse slaven.

Na de oprichting van de WIC in 1621 vielen alle Nederlandse bezittingen in het Atlantische gebied onder de Compagnie. De Staten-Generaal verleenden de WIC het monopolie op de handel en scheepvaart, almede het bezit van koloniën binnen het haar toegewezen octrooigebied, inclusief de reeds bestaande particuliere handelsposten en volksplantingen. Essequibo bleef echter een door Zeeuwen bestuurde kolonie. Aanvankelijk bestuurden de bewindhebbers van de WIC-kamer Zeeland de kolonie op afstand, maar toen zij daar in 1657 financieel niet meer toe in staat waren, namen de steden Middelburg, Vlissingen en Veere het bestuur van de kolonie onder toezicht van de Staten van Zeeland tijdelijk over. De drie Walcherse steden investeerden grote bedragen in een nieuw kolonisatieproject aan de Pomeroon, een zijrivier van de Essequibo. De vestiging genaamd Nova Zeelandia trok veel vluchtelingen aan uit de suikerkolonie Brazilië, die de WIC in 1654 had moeten prijsgeven. Zeeland zorgde voor de aanvoer van Afrikaanse slaven die op de plantages tewerk werden gesteld. Vanaf het begin van de achttiende eeuw nam het aantal plantages gestaag toe, waardoor een tekort ontstond aan vruchtbare grond. Dat losten de Zeeuwse bewindhebbers in 1745 op door planters toe te staan aan de naburige rivier de Demerara een nieuwe, aan Essequibo onderhorige kolonie te stichten. Deze nieuwe kolonie groeide snel en zou binnen enkele decennia de moederkolonie in aantallen plantages en slaven

overvleugelen. Aan het eind van de achttiende eeuw, voordat de Britten tijdens de Napoleontische oorlogen Essequibo, Demerara en Pomeroon veroverden en samenvoegden tot de kolonie British Guyana, telden de drie koloniën tezamen circa 28.000 slaven. Het Zeeuwse beheer daarvan betekende niet dat alle planters ook uit Zeeland afkomstig waren, verre van dat zelfs. Wel hield Zeeland het monopolie op de slaven- en goederenhandel op de koloniën stevig in handen. Dat leidde vanaf de jaren 1750 tot conflicten binnen de WIC. Vooral vanuit de kamer Amsterdam werd aangedrongen op de liberalisering van de handel en scheepvaart, maar de Zeeuwen wisten dankzij intensief lobbyen bij de Staten-Generaal hun handelsmonopolie nog twee decennia te rekken. Uiteindelijk besliste stadhouder Willem V in 1770 als scheidsrechter het conflict door de Zeeuwen jaarlijks de eerste zestien scheepsreizen op Essequibo en Demerara toe te kennen en daarna de handel vrij te geven. De Zeeuwen reageerden op dat besluit met de stichting van de Sociëteit van Essequibo, een scheepvaartonderneming die de handel op de koloniën moest bevorderen. Een deel van het aandelenkapitaal van deze onderneming was in handen van Zeeuwse regenten. Maar de Sociëteit van Essequibo kon de Amsterdamse concurrentie op den duur niet beteugelen en werd in 1788 opgeheven. Zo kwam na ongeveer anderhalve eeuw een einde aan het Zeeuwse handelsmonopolie op dit gedeelte van de kust van Guyana.

De WIC was vanaf haar oprichting niet tegen het beheren van een kolonie door een van haar kamers zoals Zeeland dat deed met Essequibo. Maar het stichten van particuliere koloniën was volgens het octrooi streng verboden. Toen de Compagnie daar echter zelf geen middelen voor kon vrijmaken vanwege de geldverslindende oorlog tegen de Spanjaarden en Portugezen in het Atlantische gebied, nam de druk toe om die regel te doorbreken. Uiteindelijk wisten de Zeeuwse bewindhebbers hun collega's van de andere kamers te overtuigen particuliere kolonisatieprojecten toe te staan. In maart 1628 stelden de Heren Negentien een regeling op voor het stichten van particuliere patroonschappen (koloniën) in Guyana, op de Caribische eilanden en in Nieuw-Nederland (Noord-Amerika). De voorwaarden waaronder die projecten konden plaatsvinden, werden vastgelegd in een document getiteld *Vrijheden en exemptien*. Particulieren die een concessie voor een patroonschap verwierven – in de praktijk waren dat alleen bewindhebbers en hoofdaandeelhouders -, hadden de verplichting om hun kolonie met kolonisten te bevolken en de grond in cultuur te brengen. Stilzwijgend ging men er vanuit dat de kolonisten slaven zouden inzetten voor het werk op de plantages. De eerste Zeeuw die onder de nieuwe regeling een patroonschap stichtte, was de Vlissingse koopman, WIC-bewindhebber en burgemeester Abraham van Pere. Zijn in Guyana aan de Berbice gelegen patroonschap was in het begin

weinig meer dan een handelspost van waaruit grond voor plantages in cultuur werd gebracht. Wel konden de Zeeuwse kolonisten vanaf het prille begin beschikken over indiaanse en enkele Afrikaanse slaven. Dat begon in 1628 met de aankoop van 6 slaven. Aan het begin van de achttiende eeuw telde de kolonie al circa 500 slaven van wie ongeveer een kwart van indiaanse afkomst was. Anders dan in Essequibo en Demerara waren de meeste plantages in Berbice Zeeuws eigendom. Zo bezat de familie Van Pere er vijf plantages. Ook plantagenamen als Oostsouburgh, Westsouburg en Nieuw-Vlissingen duiden onmiskenbaar op Zeeuws bezit. In 1712 voer een Frans marine-eskader de Berbice op en dreigde de kolonie te plunderen. De kolonisten konden die plundering na onderhandelingen afkopen door een brandschatting aan de Fransen te betalen ter waarde van 300.000 gulden in de vorm van slaven, suiker en wisselbrieven. De familie Van Pere kon de gevraagde schatting echter niet op tafel leggen en verkocht de kolonie in 1714 aan een groep Amsterdamse kooplieden, die wel bereid en in staat was de schatting te betalen. Daarmee eindigde het Zeeuwse belang in Berbice.

Abraham van Pere had zich, lang voordat zijn nazaten de kolonie Berbice moesten verkopen, als bewindhebber waarschijnlijk voorgenomen om een klein Zeeuws-Atlantisch handelsimperium te stichten onder de vleugels van de WIC. Zo verkreeg hij in 1632 via zijn medebewindhebbers een belang in het eiland Arguin voor de kust van West-Afrika. Arguin was van belang voor de handel in gom, maar mogelijk dacht Van Pere het eiland ook te gebruiken voor de doorvoer van Afrikaanse slaven naar zijn kolonie Berbice. En ten slotte verwierf Van Pere in 1636 een aandeel in het patroonschap Sint Eustatius. Het eiland was decennialang in bezit van een aantal Vlissingse regenten die het geschikt maakte voor de tabaksteelt en later voor de suikerteelt. Volgens Charles de Rochefort, die enige tijd predikant op het eiland is geweest, telde de bevolking van Sint Eustatius omstreeks 1650 zo'n 1600 zielen. Ongeveer de helft daarvan was slaaf. Aanvankelijk waren dat tot slaaf gemaakte indianen die later werden vervangen door Afrikanen. Uiteindelijk verkochten de Vlissingse eigenaren Sint Eustatius in 1682 aan de WIC.

Het laatste maar niet het minste Zeeuwse patroonschap in de Cariben was het eiland Tobago. In 1627 kreeg de Vlissingse koopman, burgemeester en WIC-bewindhebber Jan de Moor van de Compagnie toestemming om Tobago als plantagekolonie in te richten. Het eiland was ongeveer tweemaal zo groot als Walcheren en uitermate geschikt voor het verbouwen van tabak, suikerriet en andere tropische gewassen. In 1628 arriveerden de eerste kolonisten vanuit Zeeland op het eiland. Zij noemden het Nieuw-Walcheren en maakten een begin met de aanleg van twee forten genaamd Nieuw-Vlissingen en Nassau. Maar Jan de

Moor was niet de enige die zijn oog op het vruchtbare eiland had laten vallen, ook Engelse, Koerlandse en Franse kolonisten streden om het bezit van Tobago, dat een speelbal werd in de internationale politiek. Na een turbulente periode, waarin Zeeuwse kolonisten enkele tabaksplantages exploiteerden die door slaven werden bewerkt, kwam het eiland in 1654 in bezit van Adriaan en Cornelis Lampsins. Zij schakelden over van de tabaks- op de suikerrietteelt en maakten Tobago tijdelijk tot een welvarende Zeeuwse kolonie, die in 1662 ongeveer twaalfhonderd kolonisten telde en vier- tot vijfhonderd Afrikaanse slaven. Daarmee was Tobago in de jaren 1660 de belangrijkste Nederlandse plantagekolonie met een groot aantal slaven. Lang heeft die dubieuze status niet geduurd aangezien het eiland in 1677 door de Franse marine werd veroverd en de Zeeuwse plantagekolonie definitief in Franse handen kwam.

Suriname onder Zeeuws bestuur

Zeeland had, naast eerdergenoemde particuliere Zeeuwse patroonschappen, ook gedurende vijftien jaar de plantagekolonie Suriname in bezit, die rechtstreeks onder het bestuur van de Staten van Zeeland viel. Tijdens de Tweede Engelse Oorlog (1665-1667) zond de admiraliteit van Zeeland vanuit Vlissingen een eskader van zeven schepen onder bevel van Abraham Crijnssen naar het Caribische gebied voor verovering van een of meerdere Engelse koloniën aldaar. Tijdens die expeditie slaagde de vlootvoogd erin de Engelse kolonie Suriname te veroveren. Bij de in 1667 gesloten Vrede van Breda tussen Engeland en Nederland kwam Suriname definitief in Nederlandse handen in ruil voor het afstaan van de kolonie Nieuw-Nederland (New York) aan Engeland. Dat leek een ongunstige ruil aangezien de kolonie na de machtsovername vrijwel geheel leegliep; de meeste Engelse kolonisten vertrokken met hun slaven naar het nabijgelegen Barbados. Maar de Zeeuwen slaagden erin nieuwe kolonisten aan te trekken en vanuit Afrika slaven aan te voeren voor het werk op de plantages. Uiteindelijk zou Suriname uitgroeien tot de belangrijkste plantagekolonie van Nederland. In 1679 telde de bevolking van de kolonie ongeveer 500 Europese kolonisten en 2700 Afrikaanse slaven. Dat was een verdrievoudiging van het aantal inwoners sinds de Engelse planters Suriname hadden verlaten. Maar groei of niet, de Staten van Zeeland staken voor de verdediging, het bestuur en de aanleg van de benodigde infrastructuur meer geld in hun kolonie dan zij eruit haalden, met als gevolg de verkoop van Suriname in 1682 aan de WIC voor een bedrag van 250.000 gulden; die verkocht de kolonie kort daarop aan de speciaal daarvoor opgerichte Sociëteit van Suriname waar de Compagnie zelf een derde aandeel in had. Met de verovering en het beheer van Suriname in de periode 1667-1682 heeft Zeeland

een belangrijke bijdrage geleverd aan de ontwikkeling van de kolonie die volledig gebaseerd was op slavenarbeid. Dat heeft het gewest echter geen economisch voordeel opgeleverd, de winst kwam pas in de achttiende eeuw en verdween toen goeddeels in de zakken van Amsterdamse kooplieden en suikerraffinadeurs.

Het Zeeuwse aandeel in de trans-Atlantische slavenhandel

Willem Sybrand Unger heeft in de jaren 1950 als rijksarchivaris in Zeeland het onderzoek naar het Zeeuwse aandeel in de trans-Atlantische slavenhandel op de kaart gezet. Hij beperkte zijn onderzoek echter voornamelijk tot de Middelburgse Commercie Compagnie, waarvan een vrijwel compleet archief bewaard is gebleven. Pas de laatste decennia hebben historici uit her en der verspreid bronnenmateriaal een vollediger beeld van de Zeeuwse slavenhandel kunnen reconstrueren. Dat beeld zal in de toekomst ongetwijfeld op detailniveau worden aangevuld, maar ingrijpende wijzigingen zijn daarin niet te verwachten, mede omdat veel archiefstukken over de Zeeuwse slavenhandel in de loop der eeuwen verloren zijn gegaan. Hoe ziet dat beeld er op hoofdlijnen uit?

Over het begin van de Zeeuwse slavenhandel bestaat enige verwarring. Zeker is dat er in 1596 enkele schepen met circa 130 Angolese slaven aan boord in de haven van Middelburg arriveerden. De kapiteins van deze schepen probeerden de slaven in de stad te verkopen, maar daar stak burgemeester Adriaen ten Haeff een stokje voor omdat slavernij in Nederland verboden was. Die houding kenmerkt de dubbele moraal van vroegmoderne Nederlanders, inclusief de Zeeuwen, ten aanzien van slavenhandel en slavernij; in Nederland was het verboden, maar in Afrika en Amerika toegestaan. Minder zeker is de bewering dat een Vlissingse kaperschip genaamd de *Witte Leeuw* in 1619 twintig Afrikaanse slaven in Virginia heeft aangevoerd. Vierhonderd jaar na dato ontstond daarover in de Verenigde Staten de nodige commotie; het Vlissingse kaperschip zou het begin van de slavenhandel op Noord-Amerika hebben ingeluid. Het historisch bewijs voor deze gebeurtenis is echter flinterdun. Veel waarschijnlijker is dat Zeeuwen pas bij de slavenhandel betrokken raakten toen zij zelf handelsposten en koloniën bezaten op de kusten van Guyana en op de Caribische eilanden. Aanvankelijk kochten zij incidenteel slaven van inheemse volken in Amerika en later voerden zij zelf Afrikaanse slaven aan uit West-Afrika. Van een structurele Zeeuwse deelname aan de trans-Atlantische was pas sprake vanaf de jaren 1630, toen de WIC een deel van de Portugese

suikerkolonie Brazilië had veroverd. Vanaf dat moment zijn er drie duidelijk te onderscheiden fasen in de Zeeuwse slavenhandel te onderscheiden. Dat was ten eerste het Zeeuwse aandeel in de slavenhandel van de WIC, ten tweede de illegaal georganiseerde slavenhandel vanaf circa 1670 vanuit Walcheren en ten derde de vrijhandelsperiode vanaf circa 1730.

De Zeeuwse slavenhandel in vergelijkend perspectief

De Nederlandse deelname aan de trans-Atlantische slavenhandel was vóór de oprichting van de WIC in 1621 marginaal. Portugese en Spaanse kooplieden domineerden de slavenhandel; Nederland had daarin een aandeel van minder dan 1%. Tussen de oprichting van de Compagnie en de verovering van Noordoost-Brazilië in de jaren 1630 raakte ons land bovendien min of meer ‘toevallig’ bij de slavenhandel betrokken; Nederlandse kaperschepen veroverden af en toe een Portugees slavenschip en verkochten de daarop aanwezige Afrikanen aan kolonisten of zetten ze ergens aan land en lieten ze vrij. Zeeuwse schepen hebben in de beginfase nauwelijks aan deze vorm van slavenhandel deelgenomen, bronnen daarover ontbreken. Dat veranderde in de jaren 1630. Het bezit van de suiker producerende kolonie Brazilië vroeg volgens de toenmalige opvattingen om de aanvoer van Afrikaanse slaven voor het zware werk op de plantages. Alleen dan kon de WIC de kolonie economisch rendabel exploiteren. Vanaf dat moment tot aan het begin van de negentiende eeuw was Nederland structureel betrokken bij de trans-Atlantische slavenhandel.

Het aantal door Nederlanders uit Afrika verscheepte slaven is weergegeven in onderstaande tabel. De cijfers zijn gebaseerd op de database www.slavevogages.org, waarin meer dan vijftig jaar internationaal onderzoek naar de trans-Atlantische slavenhandel is samengebracht, en aangevuld met de onderzoeksgegevens van de historicus Ruud Paesie over de illegale Zeeuwse slavenhandel in de periode 1675-1730. Het zijn de meest recente en betrouwbaarste gegevens waarover wij momenteel beschikken, gegevens waaraan toekomstig onderzoek weinig zal kunnen toevoegen. Historici schatten op basis van de database dat Europeanen vanaf het begin van de zestiende eeuw tot aan 1870 ongeveer 12,5 miljoen Afrikanen als slaven naar de koloniën in Amerika hebben verscheept.

Nederlanders vervoerden ongeveer 600.000 Afrikaanse slaven, afgerond een iets groter aantal dan in de tabel is weergegeven. Het Nederlandse aandeel in de trans-Atlantische slavenhandel bedroeg daarmee bijna 5% van het totaal. Het aantal slaven dat tijdens de oversteek van Afrika naar Amerika gemiddeld aan boord van Nederlandse schepen stierf was aanzienlijk. In de zeventiende eeuw kon dat oplopen tot wel 18%, maar in de achttiende eeuw daalde dat door onder meer betere medische voorzieningen tot circa 13%.

Aantal door Nederlandse schepen uit Afrika vervoerde slaven, 1595-1820.

periode	WIC			smokkelaars			vrijhandel			totaal		
	Zeeuws	overige	totaal	Zeeuws	overige	totaal	Zeeuws	overige	totaal	Zeeuws	overige	totaal
1595-1620							?	2.860	2.860	?	2.860	2.860
1621-1650	7.046	24.692	31.738							7.046	24.692	31.738
1651-1674*	8.867	80.397	89.264							8.867	80.397	89.264
1675-1730	46.497	113.839	160.336	44.586	14.864	59.450				91.083	128.703	219.786
1731-1820	6.475	15.853	22.328				155.032	66.441	221.473	161.507	82.294	243.801
totaal	68.885	234.781	303.666	44.586	14.864	59.450	155.032	69.301	224.333	268.503	318.946	587.449
										45,70%	54,30%	100%

Bron: R. Paesie, 'Zeeuwen en de slavenhandel. Een kwantitatieve analyse'.

Noot *: Tussen 1651-1674 kon de door financiële problemen geplaagde WIC nauwelijks slavenschepen uitreden en gaf zij particulieren toestemming slavenhandel binnen haar octrooigebied te bedrijven. De meeste slavenschepen werden in deze periode door Amsterdamse kooplieden uitgereed.

Het Zeeuwse aandeel in de Nederlandse slavenhandel varieerde niet alleen in tijd, maar ook binnen de organisaties die daarbij betrokken waren. Tot 1674 bedreven de Zeeuwen voornamelijk slavenhandel binnen de kaders van het WIC-monopolie. Uit de tabel is af te lezen dat de kamer Zeeland tot aan het derde kwart van de zeventiende eeuw verantwoordelijk was voor het vershippen van bijna 16.000 slaven oftewel ruim 13% van het totale aantal vervoerde Afrikanen. In de jaren daarna nam dat aandeel echter fors toe, eerst door de Zeeuwse deelname aan de illegale slavenhandel en vanaf 1731 door het Zeeuwse belang in de vrije (particuliere) handel in slaven. Als we de gehele periode van de Nederlandse slavenhandel overzien, dan hebben de Zeeuwen daarin een aandeel van 45,70% gehad. De Walcherse steden Middelburg en Vlissingen waren daarvoor bijna volledig verantwoordelijk, slechts enkele slavenschepen werden in andere Zeeuwse havensteden uitgereed. Beide steden hadden een gering aandeel in de economie – tegenwoordig vaak uitgedrukt in het bruto nationaal product – van de Republiek. Des te opmerkelijker is het dat zij zo'n grote rol in de Nederlandse slavenhandel hebben gespeeld. Hoe is dat te verklaren?

Fase I: slavenhandel van de WIC (1621 – 1738)

Op 3 juni 1621 bekrachtigden de Staten-Generaal de oprichting van de West-Indische Compagnie met een octrooi. De onderneming had een gedecentraliseerde structuur die de economische en politieke machtsverhoudingen in de Republiek weerspiegelde. Zij telde vijf vestigingen of kamers met elk een in het octrooi vastgelegd aandeel in de onderneming. De kamer Amsterdam nam 4/9 van de compagnieactiviteiten voor haar rekening, de kamer Zeeland 2/9 en de drie kleine kamers Maze, Noorderkwartier en Stad en Lande elk 1/9 deel.

Ook toen de Eerste WIC in 1674 failliet dreigde te gaan, maar na een financiële sanering als de Tweede WIC een doorstart kon maken, bleef de verhouding tussen de kamers ongewijzigd tot aan haar opheffing aan het eind van 1791.

De kamer Zeeland heeft in overeenstemming met het octrooi 2/9 van alle WIC-slavenreizen uitgereed. Officieel moesten die uitredingen verdeeld worden over de vier Zeeuwse steden die aandelen in de WIC hadden te weten Middelburg, Vlissingen, Veere en Tholen, maar in de praktijk waren het voornamelijk de twee eerstgenoemde steden die 86% van het aandelenkapitaal in handen hadden. De slavenscheperen van de Compagnie die door Middelburg en Vlissingen zijn uitgereed, hebben in de periode van de Eerste en de Tweede WIC bijna 69.000 slaven vanuit Afrika naar Amerika vervoerd.

De in Zeeland uitgerede slavenscheperen werden aanvankelijk op compagniewerven in Middelburg en Vlissingen gebouwd. Zo bezien verdienden scheepbouwers en ambachtslieden op die werven een deel van hun inkomen indirect aan de Zeeuwse slavenhandel. Maar de WIC was vanwege een dreigend faillissement al voor het midden van de zeventiende eeuw genoodzaakt om haar werven aan particulieren te verhuren en later te verkopen. Overigens werden er in Zeeland in de periode 1650-1674, toen de in financieel zwaar weer verkerende WIC de slavenhandel goeddeels aan particulieren moest overlaten, nauwelijks slavenscheperen vanuit Middelburg en Vlissingen uitgereed. In die periode waren het voornamelijk Amsterdamse kooplieden die slavenhandel bedreven. Dat veranderde in 1674 met de doorstart van de WIC en daarmee het herstel van het slavenhandelsmonopolie van de Compagnie. De Zeeuwen hadden echter geen WIC-werven meer voor de bouw van slavenscheperen tot hun beschikking en huurden of kochten die sindsdien van particulieren. Die scheperen waren dikwijls te klein voor het aantal Afrikanen dat zij daarmee vervoerden, met het risico op grote sterfte onder de dicht opeengepakte slaven. Dat was bijvoorbeeld het geval op het schip de *Gouden Tijger* dat de WIC in 1684 voor een bedrag van 1200 gulden per maand had gehuurd. Van de 906 slaven die de kapitein van het de *Gouden Tijger* in West-Afrika had ingekocht overleefden 730 Afrikanen de overtocht; zij werden op de slavenmarkt van Paramaribo verkocht. Bijna een vijfde van de Afrikanen was onderweg gestorven en veel slaven die de reis wel hadden overleefd, verkeerden in een slechte conditie.

In de jaren 1730 verloor de WIC haar monopolie op de slavenhandel en moest voortaan concurreren met particuliere slavenhandelaren uit de Republiek. Aanvankelijk leek de Compagnie de slavenhandel, ondanks de concurrentie, voort te willen zetten, maar na enkele rampen met slavenscheperen waren de verliezen zo hoog opgelopen dat de bewindhebbers in 1740 besloten de handel te staken. Op een enkele uitzondering na kwam

daarmee een einde aan de slavenhandel van de WIC en dus ook aan die van de kamer Zeeland.

Fase II: illegale slavenhandel (1675-1730)

In het laatste kwart van de zeventiende eeuw verloren Zeeuwse kooplieden een steeds groter aandeel in de reguliere handel en scheepvaart binnen Europa aan hun Hollandse concurrenten, met name aan Amsterdammers. Ter compensatie van dat krimpende aandeel zochten zij alternatieve investeringsmogelijkheden en vonden die in de kaapvaart en in de smokkelhandel op Afrika, waaronder de illegale slavenhandel.

Schepen voor de illegale slavenhandel werden in zowel Hollandse als Zeeuwse havensteden uitgereed, maar onderzoek heeft aangetoond dat ongeveer driekwart daarvan uit Zeeuwse havens afkomstig was. Vlissingen was de belangrijkste haven van vertrek, gevolgd door Middelburg. Zeeuwse smokkelaars hebben zowel indirect als direct illegale slavenhandel bedreven. Kapiteins van smokkelschepen die voor de goederenhandel op West-Afrika waren uitgereed, kochten naast ivoor, was, goud en andere producten ook slaven die zij vervolgens in Afrikaanse wateren aan Portugese slavenhalers leverden in ruil voor Braziliaanse tabak, stofgoud en andere producten. De omvang van deze illegale tussenhandel in slaven is slechts bij benadering vast te stellen. Op basis van door de WIC in West-Afrika opgebrachte Zeeuwse smokkelschepen met slaven aan boord moeten dat er duizenden zijn geweest, mogelijk zelfs tienduizend. De Zeeuwse betrokkenheid bij de directe illegale slavenhandel was echter veel omvangrijker. Vlissingse en Middelburgse reders hebben tussen 1674 en 1730 naar schatting 150 schepen voor de trans-Atlantische slavenhandel uitgereed die elk ongeveer 300 slaven vervoerden. Daarmee hebben de Zeeuwen van de circa 60.000 illegaal verscheepte Afrikanen er ongeveer 45.000 voor hun rekening genomen (zie bovenstaande tabel), oftewel 75% van het totaal.

De WIC heeft tot 1730 kruisers in West-Afrikaanse wateren gestationeerd om de Nederlandse smokkelhandel in goederen en slaven tegen te gaan. Die kruisers hebben tussen 1674 en 1730 bijna honderd smokkelschepen opgebracht, waarvan de meeste uit Zeeland afkomstig waren. Vooral in de eerste twee decennia van de achttiende eeuw slaagde de Compagnie erin tientallen schepen in beslag te nemen. Daarmee bracht zij grote schade toe aan de Zeeuwse smokkelhandel, maar wakkerde tevens het Zeeuwse verzet aan tegen het handelsmonopolie van de WIC. Vanaf het eind van de zeventiende eeuw ijverden Vlissingse en Middelburgse kooplieden en regenten via hun stadsbesturen en de Staten van Zeeland voor de opheffing van het compagniesmonopolie. De Vlissingers namen daarin het voortouw. Hun

acties hadden op den duur resultaat; de Zeeuwen wisten de Staten Generaal in 1730 over te halen om bij de vernieuwing van de WIC-octrooi de handel en scheepvaart op West-Afrika gedeeltelijk en in 1734 geheel vrij te laten. Daarmee was voor de Zeeuwen de weg vrijgemaakt voor de legale deelname aan de trans-Atlantische slavenhandel.

Fase III: particuliere slavenhandel (1730-1800)

De Zeeuwen hadden met hun jarenlange ervaring in de illegale slavenhandel de beste papieren om die vanaf de jaren 1730 legaal voort te zetten. Toch waren de eerste particuliere slavenreizen geen financieel succes. De in 1720 voor de goederenhandel opgerichte MCC zond in 1732 haar schip *Hof van Zeeland* voor een eerste slavenreis naar Angola en Curaçao. Na terugkeer in Middelburg bleek die slavenreis een verlies van 25% te hebben opgeleverd. De MCC-directie was daarna jarenlang terughoudend met het uitreden van slavenschepen. Ook andere Zeeuwse rederijen leden verliezen. Zo verloor de firma Radermacher en Steenhardt op de reis van het slavenschip *Burggraaf* maar liefst 52% van het geïnvesteerde kapitaal. Deze gelegenheidsrederij werd dan ook snel opgeheven. De oorzaak van de slechte resultaten was tweeledig: enerzijds moesten Zeeuwse reders een vrij hoge belasting voor elk naar Afrika uitgereed schip aan de WIC betalen, anderzijds hadden zij in West-Afrika last van een groeiende concurrentie van buitenlandse slavenhalers die de prijs van slaven opdreef. In de periode 1730-1750 werden er vanuit Walcherse havens 103 slavenschepen uitgereed waarvan verreweg de meeste Suriname als bestemming hadden, de Nederlandse kolonie met het grootste aantal plantage en daarmee de belangrijkste afzetmarkt van slaven voor de Zeeuwen. Dat was een geringer aantal uitredingen dan in de periode daarvoor en zeker in de periode daarna.

Vanaf het midden van de achttiende eeuw trok de Zeeuwse slavenhandel fors aan. De vraag naar suiker, koffie en andere plantageproducten in Europa groeide snel wat resulteerde in een sterke uitbreiding van het plantageareaal in Amerika. Nederlandse investeerders staken miljoenen in de uitbreiding van bestaande en de aanleg van nieuwe plantages in de koloniën. Dat leidde tot een toenemende vraag naar slaven en oplopende verkoopprijzen. Zeeuwse slavenhandelaren probeerden hun positie via de Staten-Generaal verder te versterken door de belastingheffing van de WIC op slavenschepen te verminderen, maar dat mislukte. De marktsituatie was vanaf de jaren 1750 echter dusdanig gunstig, dat steeds meer Zeeuwse scheepseigenaren slavenreizen ondernamen. In de periode 1750-1779 vertrokken 339 slavenschepen vanuit Zeeuwse havens naar West-Afrika; de meeste hadden Suriname als eindbestemming. Vanaf circa 1775 begon de Zeeuwse slavenhandel te haperen door een

financiële crisis die nieuwe investeringen in de plantage-economie bemoeilijkte. Bovendien dreef de concurrentie met Britse, Franse en Portugese slavenhalers de inkooprij van slaven in West-Afrika steeds verder op. De grote klap kwam echter met het uitbreken van de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784) toen vijftien Zeeuwse slavenschepen door de Britten werden veroverd. Daarmee viel de slavenhandel zo goed als stil en zou zich ook na het beëindigen van de oorlog niet meer herstellen.

Na de opheffing van het slavenhandelsmonopolie van de WIC hebben de Zeeuwen circa 155.000 Afrikanen als slaaf uit West-Afrika weggevoerd. Aanvankelijk moesten zij met de WIC concurreren, maar toen de Compagnie zich in 1740 grotendeels uit de slavenhandel op de Nederlandse koloniën had teruggetrokken, groeide het Zeeuwse aandeel sprongsgewijs. De Zeeuwen waren tijdens de vrijhandelsperiode de belangrijkste slavenhandelaren van Nederland; zij hadden een marktaandeel van ongeveer 70% en overvleugelden daarmee ruimschoots hun naaste concurrenten in Amsterdam en Rotterdam.

Investeringen in slavenhandel en slavernij

Een van de lastigst te beantwoorden vragen in het onderzoek naar het Nederlandse slavernijverleden is: ‘wat hebben de Zeeuwen eraan verdiend’? Het valt niet te ontkennen dat veel Zeeuwen er economisch van hebben geprofiteerd, bijvoorbeeld als leverancier van goederen aan slavenhandelaren, het bouwen van schepen en het verlenen van allerlei hand- en spandiensten. In de paragraaf over *Zeeuwse bestuurders in slavernij-gerelateerde zaken* is betoogd dat de Middelburgse en Vlissingse bevolking in de tweede helft van de achttiende eeuw een substantieel deel van haar inkomen uit slavernij-gerelateerde activiteiten haalde. Maar in welke organisaties staken zij hun geld en wat was de waarde van die investeringen?

Plantageleningen

Mensen met veel kapitaal hebben vaak portfolio's met gespreide beleggingen om hun financiële risico's af te dekken. Dat is nu zo en dat was in de vroegmoderne tijd niet anders. Ook Zeeuwse regenten en kooplieden verdeelden hun kapitaal over scheepsuitredingen, aandelen in handelscompagnieën, maar ook over plantageleningen. Historicus Jan van de Voort deed uitgebreid onderzoek naar Nederlandse plantageleningen en schat dat beleggers tussen 1753 en 1794 minstens 80 miljoen gulden in plantages op de kusten van Guyana en op

de Caribische eilanden hebben geïnvesteerd. Van de ruim 69 miljoen gulden aan investeringen die hij in bronnen terugvond, was 3,6 miljoen gulden uit Zeeland afkomstig. Dat is 5,22% van de totale som aan Nederlandse beleggingen in Amerikaanse koloniën. Amsterdammers staken hun geld niet alleen in Nederlandse, maar ook in buitenlandse plantagekoloniën. Zeeuwen daarentegen verstrekten vrijwel alleen leningen aan plantages in Essequibo en Demerara, twee koloniën die door de kamer Zeeland van de WIC werden bestuurd en waarop tot 1770 alleen Zeeuwse schepen mochten handelen.

Kornelis van den Helm Boddaert (1727-1800) was de belangrijkste initiatiefnemer-beheerder (negotiatiehouder) van Zeeuwse fondsen voor plantageleningen. Hij kwam uit een vooraanstaande regentenfamilie, was burgemeester van Middelburg en stapelde de ene functie op de andere, waarvan vele slavernij-gerelateerd waren. Zo was Van den Helm Boddaert al op 26-jarige leeftijd bewindhebber van de WIC, werd hij later commissaris van de MCC en was hij betrokken bij de oprichting van de 'Sociëteit ter Navigatie op Essequibo en annexe Rivieren'. Van den Helm Boddaert richtte in 1766 zijn eerste fonds op voor plantageleningen en in 1772 zijn tweede. De drie commissarissen die toezicht op de fondsen hielden, behoorden tot de bovenlaag van de Middelburgse samenleving: Johan Gulielmus Schorer was schepen, raad en thesaurier van Middelburg, Jacob Frederik Lantsheer equipagemeester en opperboekhouder van de VOC kamer Zeeland en Cornelis Willemsen vooraanstaand koopman in de stad. De fondsen waarop zij toezicht hielden, waren voornamelijk gevuld met particulier kapitaal. Beleggers hadden daarin ruim 2,5 miljoen gulden geïnvesteerd, maar ook de stad Middelburg stak 50.000 gulden in de fondsen. Het bijeengebrachte kapitaal leende Van den Helm Boddaert als negotiatiehouder uit aan planters voor de uitbreiding van bestaande en de aanleg van nieuwe plantages. Die gebruikten de kredieten voor de aanschaf van bouwmaterialen en andere benodigde goederen, maar ook voor de aankoop van slaven. Zo groeide door de Zeeuwse kredietverlening niet alleen de omvang van het plantageareaal, maar ook de omvang van de slavenbevolking van Essequibo en Demerara.

De WIC

Zeeuwen investeerden in 1621 bijna 1,38 miljoen gulden in de WIC en hadden daarmee 19,4% van het totale aandelenkapitaal in handen. Zij waren na de Amsterdamse investeerders de belangrijkste aandeelhouders van de Compagnie. Overigens is slechts een deel van dat kapitaal in slavernij-gerelateerde activiteiten geïnvesteerd; aanvankelijk gebruikte de WIC een groot deel van het geld voor de strijd tegen de Spanjaarden en Portugezen in het Atlantische gebied en voor het opzetten van een netwerk van handelsposten en koloniën. Desalniettemin

raakte de Compagnie vanaf de bezetting van Noordoost-Brazilië steeds meer bij slavenhandel en slavernij betrokken, waaruit zij een substantieel deel van haar inkomen haalde. De Zeeuwse aandeelhouders en bewindhebbers waren aldus medeverantwoordelijk voor die activiteiten. Nadat de WIC in 1674 een doorstart had gemaakt en zich meer nog dan voorheen op de slavenhandel concentreerde, bedroeg het belegde vermogen van Zeeuwen in de Compagnie ongeveer een miljoen gulden. Middelburgse aandeelhouders hadden daarvan circa 83% in handen, die uit Vlissingen 8,6%, terwijl het resterende deel van investeerders uit Veere en Tholen afkomstig was. De bewindhebbers van zowel de Eerste als de Tweede WIC kwamen voornamelijk uit Middelburgse regentenfamilies. Zij moesten om bewindhebber te kunnen worden tevens hoofdaandeelhouders zijn van de Compagnie. Het meeste kapitaal kwam echter niet uit regentenkringen, maar uit de middengroep van ambachtslieden en kleine ondernemers die diensten en goederen aan de WIC leverde, de kleine neringdoenden hadden naast hun investeringen duidelijk nevenbelangen. Een opmerkelijke aandeelhouder was de broer van de Middelburgse predikant Bernardus Smytegelt, die de deelname aan slavenhandel en slavernij vanaf de kansel had veroordeeld; kennelijk had die boodschap geen invloed op zijn broer. Aandeelhouders hadden recht op dividend, gebaseerd op de nominale waarde van hun aandeel, maar dat was in de schaarse jaren dat dat werd uitgekeerd hooguit 5%. Het salaris van de bewindhebbers was vanaf 1674 gekoppeld aan de dividenduitkering; zij kregen voor hun diensten gezamenlijk 10% van het aan de aandeelhouders uitgekeerde bedrag; ook zij werden dus niet rijk van hun werk voor de Compagnie. Toch was er voor de bewindhebbers en de hoofdaandeelhouders wel winst te behalen, maar dan op indirecte wijze. Een aantal van hen had namelijk kapitaal geïnvesteerd in private ondernemingen die goederen- en slavenhandel dreven in het Atlantische gebied. De informatie die zij uit hoofde van hun functie in de Compagnie verkregen, konden zij natuurlijk goed gebruiken voor hun private handelsbelangen.

De MCC en de Sociëteit van Essequibo

De Middelburgs Commercie Compagnie was in 1720 aanvankelijk opgericht voor het versterken van de in het slop geraakte economie van Middelburg. De initiatiefnemers dachten met een aandelenemissie 10 miljoen gulden binnen te harken, maar die bleek uiteindelijk minder dan 1,4 miljoen gulden op te leveren. In principe kon iedereen kapitaal in de nieuwe onderneming investeren, in de praktijk kwam dat echter voornamelijk van Middelburgse regenten en kooplieden. Aanvankelijk leed de MCC forse verliezen, ook in de eerste jaren dat zij de eerste stappen in de slavenhandel zette. Het tij keerde pas vanaf het midden van de

achttiende eeuw, toen de MCC zich volledig op de slavenhandel richtte en de verkoopprijzen van slaven stegen vanwege de grote vraag naar Afrikaanse werkkrachten in de koloniën. Dat vertaalde zich in een hogere aandelenkoers, die steeg tot ongeveer 50% van de nominale waarde. Daarmee was de MCC nog geen goudmijn voor beleggers die af en toe een dividenduitkering van enkele procenten kregen. De voordelen van het aandelenbezit zaten, net als bij de WIC, niet in de waarde van de aandelen noch in de schaarse winstuitkeringen. Middelburgse regenten die in de MCC-directie zaten, hoefden ook niet op een forse beloning voor hun werk te rekenen. Toch kon aandelen en directiefuncties financieel voordelig zijn, omdat de bezitters daarvan dikwijls ook diensten en producten aan de MCC leverden voor de uitreding van slavenschepen. Zo hadden diverse aandeelhouders belangen in een Zeeuwse buskruitmolens die grote hoeveelheden buskruit aan de onderneming leverden, een onmisbaar product voor de aankoop van slaven in West-Afrika. Handelaren in alcoholische dranken, textiel en assuradeuren die scheepsverzekeringen afsloten, hadden eveneens een financieel belang bij de slavenhandel van de MCC. Hoeveel de hoofdaandeelhouders en directieleden direct en indirect van de slavenhandel hebben geprofiteerd is niet meer na te gaan, maar zeker is dat zij daar indirect niet armer van zijn geworden.

Een andere, minder bekende Zeeuwse onderneming die aan slavernij gekoppeld kan worden, is de in 1771 opgerichte Sociëteit ter Navigatie op Essequibo en annexe Rivieren. De Sociëteit van Essequibo, zoals de onderneming in de wandelgangen werd genoemd, was geen slavenrederij, maar een scheepvaartbedrijf dat de goederenhandel verzorgde tussen Zeeland en de koloniën Essequibo en Demerara. Zij was opgericht om de Zeeuwse handel op de koloniën te beschermen tegen de toenemende druk van Hollandse kooplieden, die de koloniale handel op beide koloniën dreigden over te nemen. Het oprichtingskapitaal bedroeg 320.000 gulden dat door ongeveer 180 personen werd opgebracht. Ruim 60 van hen waren hoofdaandeelhouder en hadden stemrecht op de aandeelhoudersvergaderingen. De Sociëteit van Essequibo had een vijfkoppige directie van Middelburgse regenten met diverse nevenfuncties in de stad. Zo was Jacobus Smith ook directeur van de stedelijke Assurantie Compagnie net als zijn collega Pieter de Bruijn, die daarnaast firmant was van een handelshuis. De onderneming had een vloot van zeven schepen waarmee in het totaal vijftig retourreizen zijn gemaakt. Zij zorgden voor de bevoorrading van de plantages in Essequibo en Demerara en het transport van de door slaven geproduceerde suiker, koffie en andere plantagegewassen voor de Europese markt. Tijdens de Vierde Engelse Oorlog verloor de Sociëteit drie van haar schepen en zette de neergang van de onderneming in die uiteindelijk in 1788 werd opgeheven. De directie en aandeelhouders zijn niet rijk geworden van de Sociëteit,

maar dat was ook niet hun belangrijkste reden om in de onderneming te investeren. Bijna allemaal hadden zij handelsondernemingen die profiteerden van het verscheppen van producten naar of uit de koloniën, maar net als bij de WIC en de MCC is dat economische voordeel niet of nauwelijks te kwantificeren.

Twee Zeeuwse steden nader belicht

Wie op detailniveau onderzoek doet, vindt op veel plaatsen sporen van de Nederlandse betrokkenheid bij slavenhandel en slavernij. Alleen al door de vroegmoderne consumptie van koffie, suiker en andere tropische landbouwproducten kan bijna iedere Nederlander aan het slavernijverleden worden gekoppeld. Maar is zo'n benadering zinvol, geeft dat inzicht in wat zich werkelijk heeft afgespeeld in bijvoorbeeld Zeeland? Bovendien hoe moeten we Zeeland definiëren? Het huidige Zeeuws-Vlaanderen was bijvoorbeeld vanaf de Tachtigjarige Oorlog tot aan 1814 geen onderdeel van de provincie Zeeland; lange tijd werd het gebied, net als Brabant en Limburg, als wingewest door de Staten-Generaal bestuurd. Bovendien was Staats-Vlaanderen niet of nauwelijks bij slavernij betrokken. Datzelfde geldt voor veel andere steden en gebieden die vóór 1814 wel tot Zeeland werden gerekend. Van de zes stemhebbende steden in de Staten van Zeeland hadden Zierikzee, Tholen en Goes nauwelijks belangen in de Atlantische handel en scheepvaart. Hun aandeel in de Zeeuwse slavenhandel en slavernij was gering. De vloot van Zierikzee bestond voornamelijk uit hoekers, betrekkelijk kleine schepen die voor de visserij en de handel op Europese bestemmingen werden ingezet. Zierikzee bezette geen bewindheberszetel in de kamer van de WIC en had voor zover bekend geen kapitaal in de onderneming geïnvesteerd. Vanwege het geringe belang in de Atlantische vaart stelde het stadsbestuur zich bij discussies over de subsidiëring van en leningen aan de Compagnie dan ook altijd terughoudend op. Tholen en Veere hadden wel Atlantische belangen; zij leverden van de veertig bewindhebbers die de WIC tussen 1621 en 1636 telde tenminste drie bestuurders; een uit Tholen en twee uit Veere. Daarna zal hun aantal eerder zijn gekrompen dan uitgebreid. Tezamen bezaten zij in de Eerste WIC nog geen 14% van het aandelenkapitaal tegen Middelburg en Vlissingen ruim 86%, percentages die na de doorstart van de Compagnie marginaal wijzigden. Tholen en Veere hadden geen Atlantische scheepvaart- en handelsbelangen van betekenis. Goes ten slotte was een op agrarische productie gerichte stad; het stedelijke patriciaat haalde zijn inkomsten vrijwel geheel uit de omringende pachtboerderijen. Dat betekent overigens niet dat Goes en het omringende

platteland geen slavernij-gerelateerde belangen hadden. Het Zeeuwse platteland leverde namelijk een groot deel van de benodigde victualie voor slavenschepen, waaronder kazen, vlees, granen voor brood, paardenbonen, grauwe erwten en gort. Zo bezien zijn bijna alle vroegmoderne Zeeuwen aan slavenhandel en slavernij te koppelen. Maar zinniger is het om te focussen op de echt belangrijke spelers te weten Middelburg en Vlissingen zoals op meerdere plaatsen in dit rapport reeds tot uiting kwam. Vandaar hieronder op hoofdlijnen het belang van beide steden in slavernij-gerelateerde activiteiten.

Middelburg

Middelburg was aanvankelijk tegen slavenhandel, dat althans is af te leiden uit het optreden van Adriaen ten Haeff, burgemeester van de stad, die in 1596 de verkoop van per schip aangebrachte slaven in zijn stad verbood. Maar diezelfde Ten Haeff kreeg twee jaar later van de Staten-Generaal toestemming voor enkele belastingvrije handelsreizen naar de kust van Guyana waar Zeeuwse kooplieden later plantagekoloniën bevolkt met slaven zouden stichten. Slavernij overzee was voor vroegmoderne Nederlanders kennelijk toch iets anders dan slavernij in eigen land; zij hielden er zoals gezegd een dubbele moraal op na. Adriaen ten Haeff was een kwartiermaker die de weg effende voor de latere Zeeuwse betrokkenheid bij de slavenhandel en slavernij. Middelburg heeft overigens nooit direct deelgenomen aan kolonisatieprojecten op de kust van Guyana en in het Caribische gebied. Ook het bestuur van Suriname in de periode 1667-1682 was geen specifiek Middelburgse aangelegenheid, maar een taak van de gezamenlijke steden op Walcheren c.q. de Staten van Zeeland. De plannen voor de stichting van plantagekoloniën die de Middelburgers Willem Usselinx en Balthasar Gerbier op tafel legden, zijn al in een vroeg stadium gestrand.

Middelburg was vooral van belang als vestigingsplaats van de WIC-kamer Zeeland. De stad leverde verreweg de meeste bewindhebbers aan deze kamer, die mede het beleid bepaalden van de onderneming die verantwoordelijk was voor de helft van de Nederlandse slavenhandel. De Middelburgse bewindhebbers behoorden, op een enkele uitzondering na, tot de regentenklasse. Zij waren het ook die het langst vasthielden aan het behoud van de kolonie Brazilië, waar de structurele deelname van de Nederlanders aan de trans-Atlantische slavenhandel en slavernij begon. Toen Amsterdam in 1647 weigerde steun te verlenen aan een maritieme reddingsoperatie voor het behoud van deze kolonie, dreigde Zeeland het Vredesverdrag van Munster, dat officieel een einde aan de Tachtigjarige Oorlog moest maken, niet te ondertekenen. Door die dreiging ging Amsterdam alsnog akkoord met het

zenden van een hulpvloot naar Brazilië, maar die kon niet verhinderen dat de Nederlanders zich in 1654 alsnog uit de kolonie moesten terugtrekken.

In de achttiende eeuw was de stad vooral actief in de particuliere slavenhandel, maar had daarin een kleiner aandeel dan Vlissingen. Naast enkele kleine rederijen, die zowel in de illegale als in de legale slavenhandel actief waren, was de MCC de belangrijkste speler. Amsterdamse kooplieden domineerden de bilaterale goederenhandel op de meeste plantagekoloniën, maar niet op Essequibo en Demerara; daarop had Zeeland tot 1770 het monopolie. Na de opheffing van dat monopolie stichtte Middelburg de Sociëteit van Essequibo, die de scheepvaart van de stad op beide koloniën nog tot de jaren 1780 wist te rekken. Middelburg speelde in die zin een belangrijke rol in de instandhouding van de op slavenarbeid gebaseerde plantageconomie aldaar.

Ten slotte waren Middelburgse regenten en kooplieden bijna twee eeuwen lang de belangrijkste beleggers in en bestuurders van organisaties als de WIC, de MCC en de Sociëteit van Essequibo en daarmee verantwoordelijk voor de continuering van de slavenhandel en de slavernij in de koloniën. In de stad vond echter geen verwerking van plantageproducten plaats, waarvoor geen faciliteiten beschikbaar waren. Die producten werden na aankomst in Middelburg voor verwerking doorgevoerd naar Amsterdam en Rotterdam.

Vlissingen

Qua inwonertal was Vlissingen aanzienlijk kleiner dan Middelburg, maar had een veel groter aandeel in het opzetten en beheren van plantagekoloniën met slaven en later in de trans-Atlantische slavenhandel dan de hoofdstad van het gewest. De Vlissingse regent-burgemeesters Jan de Moor, Abraham van Pere en Cornelis Lampsins behoorden tot de selecte groep kwartiermakers die de Nederlandse handel en scheepvaart op Amerika mogelijk maakte, maar zij investeerden ook in de stichting van handelsposten en plantagekoloniën. Hun initiatieven hebben, zoals eerder in dit rapport vermeld, geleid tot de Zeeuwse kolonisering van de eilanden Tobago en Sint Eustatius, en de stichting van plantagekoloniën aan de Essequibo en de Berbice in Guyana. In de zeventiende en achttiende eeuw zijn tienduizenden Afrikaanse slaven naar deze koloniën gebracht voor het zware werk op de plantages.

Van alle Zeeuwse havensteden heeft Vlissingen het grootste aandeel in de trans-Atlantische slavenhandel gehad. Aanvankelijk was dat aandeel vrij klein; tot aan het laatste kwart van de zeventiende eeuw beperkte de stad zich tot het uitreden van enkele slavenschepen voor de Zeeuwse kamer van de WIC, waarin Middelburg een groter belang

had. Daarnaast zonden de gebroeders Lampsins enkele slavenschepen naar Tobago om hun suikerplantages op het eiland van Afrikaanse werkkrachten te voorzien. Maar vanaf circa 1675 keerde het tij en ontdoken steeds meer Vlissingse reders het slavenhandelsmonopolie van de WIC. Zo probeerden zij de economische achteruitgang van hun stad en het gewest af te remmen. Tussen 1675 en 1730 hebben Zeeuwen ruim 44.000 slaven uit West-Afrika weggevoerd, van wie de meeste op schepen die Vlissingen als thuishaven hadden. Sint Eustatius en Sint Thomas, die zich tot de belangrijkste illegale slavenmarkten in de Cariben hadden ontwikkeld, waren voor de Vlissingers de belangrijkste bestemmingen.

In 1727 stelde een groep Vlissingse slavenhandaren een verzoekschrift op om het slavenhandelsmonopolie van de WIC te ontmantelen, zodat zijzelf legaal aan de slavenhandel konden deelnemen. Zolang dat niet het geval was, liepen de Vlissingers namelijk het risico dat hun schepen in West-Afrikaans wateren door kruisers van de WIC werden geconfisqueerd met alle schade van dien. Hun aanval op het WIC-monopolie had succes en leidde in de jaren 1730 tot het openstellen van de slavenhandel voor particulieren. Na het slechten van deze handelsbarrière ontwikkelde Vlissingen zich tot de belangrijkste Nederlandse speler in de trans-Atlantische slavenhandel. Enkele cijfers over de Vlissingse marktleaders in de slavenhandel geven inzicht in het belang van deze mensenhandel voor kooplieden in de stad. De firma Jan Swart en Zoon was in de achttiende eeuw de op een na grootste slavenhandelaar van Zeeland. De onderneming bezat 12 slavenschepen waarmee 63 reizen zijn gemaakt; tezamen zijn daarmee ruim 19.000 Afrikanen vervoerd. Drie andere Vlissingse kooplieden, Jan van der Woordt en de gebroeders Abraham en Adriaan Kroef, hebben met hun schepen 70 slavenreizen ondernomen, die tezamen goed waren voor het transport van circa 21.000 slaven. Tussen 1760-1779, waarin de Nederlandse slavenhandel zijn maximale omvang bereikte, heeft Vlissingen 161 slavenschepen uitgereed tegen 99 vanuit Middelburg in dezelfde periode. Met een gemiddelde van 300 slaven per uitgereed schip was Vlissingen alleen al in deze periode verantwoordelijk voor het vervoer van ruim 48.000 Afrikanen.

Vlissingen was, kortom, van belang voor het stichten en beheren van een aantal plantagekoloniën in de Cariben in de eerste helft van de zeventiende eeuw en de belangrijkste Nederlandse slavenhandelsstad in de achttiende eeuw. Regenten en kooplieden waren de initiatiefnemers, financiers en uitvoerders van slavernij-gerelateerde activiteiten, terwijl de minder welvarende stadsbevolking een belangrijk deel van de benodigde goederen en bemanningsleden voor hun slavenschepen leverde.

Voor- en tegenstanders van slavernij

Hebben de vroegmoderne Zeeuwen hun deelname aan slavenhandel en slavernij nu stilzwijgend geaccepteerd of was er binnen Zeeland ook verzet tegen deze praktijken? Wie over de geschiedenis daarvan leest, krijgt al gauw de indruk dat de Zeeuwen slavenhandel en slavernij als ‘business as usual’ beschouwden, belangrijk voor de economie van het gewest. Toch is er in Zeeland, net als in de rest van Nederland, een discussie tussen voor- en tegenstanders van mensenhandel geweest ook al was het effect daarvan vrijwel nihil. Degenen die zich daarover uitspraken, waren bijna zonder uitzondering predikanten; zij verwerkten hun denkbeelden over slavernij in preken en traktaten. Zeeland heeft slechts één beroemde dochter gehad die zich op seculiere gronden tegen slavernij heeft gekeerd en dat was Elisabeth Wolff-Bekker, beter bekend als de schrijfster Betje Wolff.

Een Zeeuws theologisch ‘debat’?

De bekendste voorstander van slavernij uit Zeeland was de Zierikzeese predikant Godefridus Udemans. Hij vond dat slavenhandel en slavernij onder bepaalde omstandigheden waren toegestaan. Udemans werkte zijn visie daarover uit in *’t Geestelyck Roer van ’t Coopmans Schip*, een in 1640 uitgegeven vademecum voor kooplieden en zeevarenden over hoe zij op basis van Bijbelse uitgangspunten ethisch moesten handelen. Vanuit oudtestamentische opvattingen over slavernij en ideeën over het natuurrecht vond hij dat heidenen die in een oorlog krijgsgevangen waren gemaakt, als slaven verkocht mocht worden. Wel bepleitte Udemans een humane behandeling van slaven en stelde bovendien dat zij, als zij zich tot het christendom hadden bekeerd, binnen zeven jaar in vrijheid gesteld moesten worden.

Theologen die de slavernij veroordeelden, baseerden hun opvatting veelal op de uitleg van het achtste gebod in de Heidelbergse Catechismus. Een van de vele daarin beschreven vormen van het ‘gij zult niet stelen’ was dat een christen geen mensen mocht stelen oftewel tot slaaf mocht maken. Onder de theologen die een daarop gebaseerd anti-slavernijstandpunt op papier of van de kansel uitdroegen, bevonden zich ook enkele prominente Zeeuwse predikanten. Dat is opmerkelijk omdat het orthodoxe protestantisme – de Nadere Reformatie die door Gisbertus Voetius werd gepropageerd – in Zeeland weliswaar veel aanhangers had, maar tevens het gewest was met in de achttiende eeuw het grootste belang in de trans-Atlantische slavenhandel. Hoe viel dat te rijmen? Of waren de theologische afwijzingen minder resoluut dan ze leken? De Vlissingse dominee Gregorius de Raad, die door sommigen tot de tegenstanders van de slavenhandel wordt gerekend, publiceerde in 1665 een traktaat

over de slavenhandel op West-Afrika. Zijn verhandeling was in wezen een anti-paaps stuk, waarin het door protestanten verkopen van slaven aan Spaanse en Portugese katholieken ten strengste werd ontraden. Wie een slaaf aan een katholiek verkocht, leverde zijn ziel uit aan de duivel. Protestantse slaveneigenaren werd aangeraden hun slaven niet door te verkopen, maar ze een goede behandeling te geven en bovenal te onderwijzen in het evangelie. Uiteindelijk zouden de gekerstende slaven op den duur ook hun vrijheid moeten krijgen. Eenzelfde visie verkondigde Johannes de Mey, een predikant op Zuid-Beveland die in de jaren 1640 voor de WIC op Sint Eustatius had gewerkt. Hij kende het slavernijsysteem van binnenuit en had een ambivalente houding ten opzichte van slavernij ontwikkeld. Enerzijds legitimeerde De Mey de slavenhandel en slavernij op basis van oudtestamentische teksten, anderzijds pleitte hij voor een humane behandeling en de kerstening van slaven. De visies van De Raad en De Mey sloten naadloos aan bij die van hun Zierikzeese collega Godefridus Udemans; principiële tegenstanders van slavernij waren zij dus niet.

De bekendste en door historici meest aangehaalde tegenstander van slavernij was de Middelburgse predikant Bernardus Smytegelt, die in bevindelijke kringen nog steeds een belangrijke plaats inneemt. Wat over zijn antislavernij opvattingen bekend is, staat in de honderden preken die zijn volgelingen hebben opgetekend en deels tijdens, maar vooral na zijn leven hebben uitgegeven. Van de vele preken die aan hem worden toegeschreven, is er slechts één waarin hij op basis van het achtste gebod de slavenhandel in acht regels verbiedt als een ‘grove dieverye begaan met eenen mensch te steelen’. Smytegelt haalde een oudtestamentische tekst aan die stelt dat wie een mens steelt, zegt God, zeker ter dood zal worden gebracht (Exodus 21:16). Daarmee bevestigde hij in weinig woorden de visie van de opstellers van de Heidelbergse Catechismus op het achtste gebod van bijna twee eeuwen eerder. Enig effect heeft die ene preek niet gesorteerd.

Enkele seculiere tegenstemmen

Een vrij onbekend maar opmerkelijk kritisch stuk over slavernij is het in 1774 gepubliceerde toneelstuk *Monzongo, of de koningklyke slaaf* van de Middelburgse koopman-dichter Nicolaas Simon van Winter. De auteur schrijft in de inleiding ervan dat hij diep geraakt is door de slavenopstand in de voormalige Zeeuwse plantagekolonie Berbice. Na het neerslaan van die revolte in 1774 waren wrede straffen uitgevoerd op de aanstichters, waaronder gruwelijke doodstraffen. Zijn treurspel zelf ging echter niet over Berbice, maar over slavernij in Spaans-Amerika. Wel hoopte hij dat zijn dichtelijke arbeid zou bijdragen aan de beëindiging van slavernij in de Nederlandse koloniën.

Van alle ‘wereldlijke’ auteurs die zich via de literatuur in het slavernijdebat hebben gemengd, is Betje Wolff de bekendste. In haar samen met Aagje Deken geschreven briefroman *De Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* worden het kolonialisme en de slavernij aangestipt, maar niet uitvoerig en serieus bekritiseerd. Bij de verschijning van de roman in 1782 was Wolff nog geen uitgesproken tegenstander van slavernij. Als geboren Vlissingse correspondeerde zij met de arts David Henri Gallandat, een voormalig chirurgijn op een Zeeuws slavenschip die de slavenhandel in een door hem gepubliceerde instructie voor slavenhandelaren rechtvaardigde. Dat veranderde nadat zij en Aagje Deken in 1788 wegens patriottische sympathieën uitweken naar Frankrijk, waar zij met nieuwe revolutionaire ideeën in aanraking kwamen, bijvoorbeeld met de abolitionistische visie van de Franse protestant Benjamin-Sigismond Frossard. Die publiceerde in 1789 *La cause des esclaves negres*, waarin hij de praktijk van de slavenhandel en slavernij als strijdig met het christendom, het natuurrecht en de wetten van de staat beschreef. Frossard onderschreef de idealen van de Britse abolitionisten om eerst de slavenhandel af te schaffen en vervolgens via een fase van betere behandeling van de slaven uiteindelijk de slavernij in de koloniën te verbieden. Wolff vertaalde het werk onder de titel *De zaak der negerlaaven*, dat in 1790 in de Republiek werd gepubliceerd. Dat was waarschijnlijk haar belangrijkste bijdrage aan het beginnende antislavernijdebat in Nederland.

Verantwoording en bibliografische schets

De Zeeuwse betrokkenheid bij slavenhandel en slavernij is, ondanks het verlies van belangrijke archiefcollecties, redelijk goed uitgezocht. Tijdens het bombardement van Vlissingen door de Engelsen in 1809 ging het Vlissingse stadsarchief in vlammen op en in de meidagen van 1940 verwoestte oorlogsgeweld het stadsarchief van Middelburg. Gelukkig zijn andere, elders opgeslagen archiefcollecties zoals het MCC-archief, grote delen van het archief van de Staten van Zeeland en diverse particuliere collecties gespaard gebleven. Die bevatten veel gegevens over het Zeeuwse betrokkenheid bij slavenhandel en slavernij. Op basis van dat materiaal zijn er na de Tweede Wereldoorlog, toen het wetenschappelijk onderzoek naar het slavernijverleden begon, honderden publicaties verschenen. Naast artikelen en boeken zijn er ook tientallen op archiefmateriaal gebaseerde doctoraal- c.q. masterscripties geschreven, waarvan vele digitaal raadpleegbaar zijn. De meeste scripties bevinden zich in de collecties

van de universiteiten van Leiden, Gent en Amsterdam. Dankzij het uitgebreide onderzoek en de neerslag daarvan in publicaties, is een goed beeld van het Zeeuwse slavernijverleden ontstaan. De grote lijnen zijn bekend. In de toekomst zal dat beeld door detailonderzoek en het stellen van andere vragen ongetwijfeld worden bijgesteld, maar belangrijke wijzigingen daarin zijn niet te verwachten.

Voor het samenstellen van het rapport over *Het Zeeuwse slavernijverleden* is niet gekozen voor nieuw archiefonderzoek dat slechts details aan het huidige beeld kan toevoegen, maar voor een uitgebreide raadplegingen van bestaande bronnenpublicaties, artikelen, boeken en scripties over het onderwerp. De onderstaande beredeneerde bibliografie is geen uitputtende opsomming van die publicaties, maar een overzicht van de belangrijkste werken voor geïnteresseerden die meer over de rol van Zeeland in de trans-Atlantische slavenhandel en slavernij willen lezen.

Over het verschil tussen historisch bewustzijn en collectieve herinnering, waarmee de inleiding van dit rapport begon, wordt door historici de laatste jaren vaak gediscussieerd, meestal naar aanleiding van controversiële historische onderwerpen die een rol spelen in het publieke debat, bijvoorbeeld over kolonialisme, de dekolonisatie van Nederlands-Indië, racisme en slavernij. Belangrijke publicaties die inzicht geven over onze omgang met het verleden zijn H. Janssen, *Triptiek van de tijd. Geschiedenis in drievoud* (Nijmegen 2010) en W. Frijhoff, *De mist van geschiedenis. Over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Nijmegen 2011). De ontwikkeling van de Staten van Zeeland van een laatmiddeleeuwse standenvergadering naar een min of meer autonoom provinciaal bestuurslichaam van burgers is onderwerp van onder meer A. van Steensel, *Edelen in Zeeland: macht, rijkdom en status in een laatmiddeleeuwse samenleving* (niet uitgegeven proefschrift Leiden 2010), J.H. Kluiver, *De soevereine en independente staat Zeeland* (Middelburg 1998) en M. 't Hart, 'Autonoom maar kwetsbaar. De Middelburgse regenten en de opstand van 1651' in: *De Zeventiende Eeuw* 9-1 (1993) 51-58. De laatste studie gaat vooral in op hoe Middelburgse regentenfamilies steeds meer macht binnen de Staten van Zeeland verwierven. M. van der Bijl geeft in *Idee en Interest. Voorgeschiedenis, verloop en achtergronden van de politieke twisten in Zeeland en vooral in Middelburg tussen 1702 en 1715* (Groningen 1981) een goed overzicht van Zeeuwse regentenfamilies met financiële en bestuurlijke belangen in de WIC en de MCC. Gedrukte bronnen over de vroegste Zeeuwse activiteiten in het Atlantische gebied zijn te vinden in G.J. van Grol, *De grondpolitiek in het West-Indische domein der Generaliteit* (Amsterdam 1980) en in het niet gepubliceerde proefschrift van L.A.H.C. Hulsman, *Nederlands Amazonia. Handel met indianen tussen 1580*

en 1680 (Amsterdam 2009) waarin de auteur tevens uitvoerig het proces beschrijft van de eerste verkenningstochten tot aan de stichting en groei van de Nederlandse koloniën tussen de Amazone en de Orinoco. Bronnen over de Engels-Zeeuwse samenwerking in het Amazonegebied zijn gepubliceerd door Joyce Lorimer in *English and Irish Settlement on the River Amazon 1550-1646* (London 1989). Een klassieke, maar nog steeds zeer waardevolle geschiedenis van de Zeeuwse koloniën in Guyana is P.M. Netscher, *Geschiedenis van de kolonien Essequibo, Demerary en Berbice van de vestiging der Nederlanders aldaar tot op onzen tijd* ('s-Gravenhage 1888). Wim Klooster schetst in zijn *The Dutch Moment. War, Trade, and Settlement in the seventeenth-century Atlantic World* (Leiden 2016) een overkoepelende geschiedenis van de Nederlandse activiteiten in het Atlantische gebied, inclusief over de slavenhandel en slavernij waarin de Zeeuwen een belangrijke rol hebben gespeeld. Naar de Vlissingse aanwezigheid op Tobago is helaas nog weinig onderzoek gedaan, mede vanwege het beperkte aantal bronnen over deze geschiedenis. De artikelen van W.R. Menkman getiteld 'Tobago. Een bijdrage tot de geschiedenis der Nederlandsche kolonisatie in tropisch Amerika' in: *De West-Indische Gids* 21 (1939) 218-236 en 305-314 zijn tot op heden de beste publicaties over het onderwerp. Over Suriname is veel gepubliceerd over de periode na 1682, maar weinig over de Zeeuwse tijd daarvoor. De meest recente en belangrijkste studie is het niet gepubliceerde proefschrift van Suze Zijlstra getiteld *Anglo-Dutch Suriname. Ethnic Interaction and Colonial Transition in the Caribbean, 1651-1682* (Amsterdam 2015). De Nederlandse deelname aan de trans-Atlantische slavenhandel is uitgebreid onderzocht en beschreven in veel boeken en artikelen, inclusief het Zeeuwse aandeel daarin. Gegevens over Nederlandse slavenschepen, hun thuishavens, bestemmingen en tal van andere gegevens zijn te vinden in de internationale database www.slavevoyages.org. Het belangrijkste boek waarop veel andere Nederlandse slavernijstudies zijn gebaseerd, is van J.M. Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade 1600-1815* (Cambridge 1990). Ruud Paesie beschreef in zijn *Lorrendrayen op Africa. De illegale goederen- en slavenhandel op West-Afrika tijdens het achttiende-eeuwse handelsmonopolie van de West-Indische Compagnie, 1700-1734* (Amsterdam 2008) het Zeeuwse aandeel daarin het meest uitvoerig. Eveneens van Paesie is de *Geschiedenis van de MCC. Opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2014), het meest complete overzicht van de activiteiten van deze Middelburgse slavenrederij. Het standaardwerk over de WIC is van H. den Heijer getiteld *Geschiedenis van de WIC. Opkomst, bloei en ondergang* (Zutphen 2013, vierde druk). Voor de periode na 1750 is de recente studie van Gerhard de Kok, *Walcherse Ketens. De trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780*

(proefschrift Universiteit Leiden 2019) van belang. Van dit boek is onder dezelfde titel een beknoptere handelsversie beschikbaar (Walburg Pers 2020). Het debat tussen vroegmoderne voor- en tegenstanders van slavenhandel en slavernij is voor een belangrijk deel nog onontgonnen terrein. De VU-historicus G.J. Schutte was een van de eerste onderzoekers die daarover schreef in 'Bij het schemerlicht van hun tijd. Zeventiende-eeuwse gereformeerden en de slavenhandel' in zijn bundel *Het Calvinistische Nederland. Mythe en werkelijkheid* (Hilversum 2000). L.J. Joosse focuste zich op het Zeeuwse denken daarover in 'Zeeuwse predikanten en hun visie op slavernij en slavenhandel, 1640-1740' in: *Archief 2005. Mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (Middelburg 2006) 219-257. Henk den Heijer schreef er recent in overkoepelende zin over in het hoofdstuk 'Voor- en tegenstanders van slavernij' in zijn boek *Nederlands slavernijverleden. Historische inzichten en het debat nu* (Zutphen 2021).